

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שישי

ברכות הנהנין

סוגיה כט: ברכת "שהכל"

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה כט: ברכת "שהכל"

רקע

סוגייתנו עוסקת בברכת "שהכל". המשנה מביאה שני קריטריונים למאכל שברכתו "שהכל":
 א. "דבר שאין גידולו מן הארץ" - ברכת "שהכל" היא ברכתו המקורית. ב. "חומץ ונובלות"
 - גידולי קרקע שהיו אמורים לברך עליהם "בורא פרי העץ", אבל כיוון שהחמיצו או
 שהבשילו יותר מדי - מברכים עליהם "שהכל".
 אנו נעסוק במהות ברכת "שהכל" תוך התייחסות לדינים השונים שלמדנו עד כה, ולשני
 דינים נוספים שעדיין לא למדנו.

מקורות

א. גמ' מ:מ-מא. "מתני' ועל דבר שאין גדולו מן הארץ... או אידי ואידי נובלות סתמא קשיא"
 ב. ר"ף כח: "ועל דבר שאין גידולו מן הארץ... כמהין ופטירות אומר שהכל נהיה בדברו"
 תלמידי רבינו יונה ד"ה על, רבי, גמ'
 רא"ש סי' כג ד"ה מתני', "ואם תאמר היכי מברכין על החומץ..."
 ג. רמב"ם הל' ברכות פ"ח ה"ח
 ד. עירובין כח: "ר' זירא כי הוה חליש... ומייתא כשותא" [הסבר המושג "חזיז" ברש"י כח. ד"ה חזיז]
 ה. תלמידי רבינו יונה כז. ד"ה אני, "... אבל לבסוף לא היה לו לברך"
 ו. שו"ע סי' רד סע' א-ד, ומשנה ברורה

הסבר הסוגיה

ועל דבר שאין גדולו מן הארץ אומר שהכל נהיה בדברו. על החומץ ועל הנובלות
 ועל הגובאי אומר שהכל. [משנה מ:]

המשנה אומרת שמברכים "שהכל" על דבר שאין גידולו מן הארץ, ומברכים "שהכל" על
 גידולי קרקע שהחמיצו או שהבשילו יותר מדי. הגמ' [מ:] מביאה ברייתא המרחיבה בגדרי
 ברכת "שהכל": "תנו רבנן, על דבר שאין גדולו מן הארץ כגון בשר בהמות חיות ועופות
 ודגים אומר שהכל נהיה בדברו, על החלב ועל הביצים ועל הגבינה אומר שהכל, על הפת
 שעפשה ועל היין שהקרים ועל התבשיל שעבר צורתו אומר שהכל, על המלח ועל הזמית
 ועל כמהין ופטירות אומר שהכל". הברייתא מחולקת לארבע קטגוריות¹: א. בשר, עופות
 ודגים - אוכל מהחי. ב. חלב, ביצים וגבינה - אוכל שהחי מייצר. ג. פת שעפשה, יין שהקרים

¹ כך מפרשים הרא"ה [ד"ה רבי יהודה] והריטב"א [ד"ה והא על דבר] את הברייתא. הם מביאים פירוש נוסף שאותו
 מאמץ הרשב"א [ד"ה על דבר] שאין בברייתא ארבע קטגוריות אלא שהתנא שמע ארבע שמעות שונות, וניסח
 את הברייתא לאור מה ששמע.

ותבשיל שעברה צורתו - גידולי קרקע שהתקלקלו. ד. מלח, זמית [=מי מלח לכבישה (תרגום הלעו שברשי"ל. ד"ה זמית)], כמהין ופטוריות - מינים הגדלים בקרקע אך אינם גידולי קרקע.

ברייאתא זו מחדדת את השאלה מדוע חכמים תיקנו חמש ברכות למזון מן הצומח, ולשאר מזונותיו של האדם תיקנו ברכה אחת בלבד? מדוע חכמים חילקו את גידולי הקרקע לקטגוריות שונות שלכל אחת ברכה מיוחדת לה, ואילו במזון שאינו מן הצומח לא חילקו חלוקה מקבילה? שאלה זו קשה במיוחד לשיטת רבי יהודה הסובר שיש לברך "בורא מיני דשאים" מפני שכל מין ומין יש ליתן לו מעין ברכותיו, ואף על פי כן כולל את כל המינים שאינם גידולי קרקע בברכה אחת.

ניתן לענות על שאלה זו מתוך המציאות הפיזית וניתן לענות עליה גם במישור רוחני יותר: א. ניתן לומר שעיקר מזונו של האדם מהצומח, ולכן חכמים חילקו מזון זה לקטגוריות שונות שלכל אחת ברכה ייחודית, אך לשאר המזון שאינו חשוב כל כך, די בקטגוריה אחת בלבד. ב. ניתן לומר שחכמים תיקנו את ברכות הנהנין כמתאימות למציאות האידיאלית שבה אדם ניזון מהצומח בלבד. כיוון שאין זו מציאות חיינו ואסור ליהנות מן העולם ללא ברכה, תיקנו ברכה נוספת למזון שאינו מן הצומח. ניתן להוסיף ולומר שברכות הנהנין נתקנו על בסיס קרבת א-לוהים כדוגמת גן עדן ששם נאמר "מכל עץ הגן אכל תאכל".

ההסבר האחרון מסביר גם את נוסח ברכת "שהכל". בכל הברכות אנו מברכים את הקב"ה על האוכל שהוא בורא לנו: "בורא פרי העץ", "בורא פרי האדמה", "בורא פרי הגפן", "בורא מיני מזונות", "המוציא לחם מן הארץ". בברכת "שהכל" אין אנו אומרים "בורא הכל", אלא "שהכל נהיה בדברו". הקב"ה ברא את פירות האדמה ואת פירות העץ כדי שנאכלם, אך הוא לא ברא את עולם החי כדי שנאכל ממנו, אמנם כיוון שאנו אוכלים אותו ונהנים ממנו אנו מכירים בכך שהקב"ה בורא העולם וגם "מזון" זה נהיה בדברו. ברכת "שהכל" אינה ברכה על האוכל שאנו אוכלים אלא ברכה כללית על ההנאה שאנו נהנים מעולמו של הקב"ה.

הסבר זה מבאר גם את ריבוי המקרים שמברכים "שהכל" על גידולי קרקע. למדנו במשנה שעל אוכל שהחמיץ או הבשיל יותר מדי כדוגמת חומץ ונובלות מברכים "שהכל", ובברייתא למדנו שעל אוכל שהתקלקל מברכים "שהכל". בנוסף לכך למדנו בפרק זה שבעה מקרים נוספים שמברכים בהם "שהכל" על גידולי קרקע:

א. "לא נטעי אינשי אדעתא דהכי" [לו.]. מפורש בגמ' שמברכים בזה "שהכל".

ב. קמחא דחיטי. הגמ' [לו.] מביאה מחלוקת אם מברכים "שהכל" או "בורא פרי האדמה". להלכה מברכים על קמחא דחיטי "שהכל", או מפני שצורתו השתנתה לגמרי, או מפני שאין דרך בני אדם לאכול "דלא רגילי אינשי לספויי קמחא" [רי"ף כה.].

ג. פרי וירק מרוסקים שאין צורתם ניכרת [ח.]. מרש"י [ח. ד"ה טרימא] משמע שמברכים עליהם "שהכל", ומהרמב"ם [פ"ה ה"ד] משמע שמברכים עליהם את ברכתם המקורית. הב"ח [סי' רב סע' ה ד"ה תמרים] סובר שעל פרי מרוסק מברכים "בורא פרי האדמה" ועל ירק מרוסק מברכים "שהכל".

ד. דובשא דתמרי. מפורש בגמ' [לח.] שמברכים עליו "שהכל". נחלקו הראשונים מהו המאפיין של דובשא דתמרי [עיין לעיל עמ' 92], הרא"ש סובר שדובשא דתמרי הוא משקה שזב מתוך הפרי וכל המשקים היוצאים מהפרי חסרים את טעם הפרי והם זיעה בעלמא. הרשב"א סובר שאין דרך להוציא מהתמר את דובשו, וכן מברכים "שהכל" על כל מיצי הפירות שאין דרך לגדל את הפרי לצורך הפקתם.

ה. דבר שאינו נאכל בדרך אכילתו. כגון אוכל ירק חי ממין שרגילים לבשלו מברך "שהכל" [גמ' לח:].

ו. תרופה. לשיטת הרשב"א [לח. ד"ה שתייתא], הרא"ה [לח. ד"ה רב] והריטב"א [ד"ה לח. ד"ה שתייתא] מברכים על תרופה שאין דרך בריאים לאוכלה "שהכל". אמנם לדעת תוס' [לח. ד"ה והא], הרמב"ם [פ"ג ה"ג; עיין לעיל עמ' 81] ותלמידי רבינו יונה [כו. ד"ה שתייתא] מברכים על תרופה את ברכתה המקורית.

ז. שמן. לשיטת הרמב"ם [ברכות פ"ח ה"ב] מברכים על שתיית שמן בעינו, ועל שתיית שמן בתוך מי שלקות כשאינו חושש בגרונו "שהכל", "שהרי לא נהנה בטעם השמן". רוב הראשונים חולקים על שיטת הרמב"ם, ולדעתם כששותה את השמן לבדו אינו מברך כלל מפני שהוא מזיקו, וכשהוא עיקר האניגרון מברך "בורא פרי העץ".

על המקרים הללו יש להוסיף שלושה מקרים נוספים שלא עסקנו בהם, הראשון מפורש בגמ', השני הוא חידוש של תלמידי רבינו יונה, והשלישי הוא חידוש של תרומת הדשן: א. הגמ' במסכת עירובין [נח:]: אומרת שעל חזיז [=שחת של תבואה כשהוא ירק וגוזזין ואוכלין אותו (רש"י שם כח. ד"ה חזיז)] מברכים "שהכל" מפני שלא נגמר פריו. דין זה קשה מדין בוסר שאין מברכים עליו "בורא פרי העץ" אלא "בורא פרי האדמה" [תוס' לו: ד"ה שיעורין], ומאי שנא כאן שמברכים עליו "שהכל". המגן אברהם [סי' רד סק"ז] מתרץ שפרי שלא נגמר אינו מופקע משם פרי אלא מפני שאינו חשוב הוא יורד דרגה אחת, בוסר הוא פרי העץ והוא יורד לברכת "בורא פרי האדמה", חזיז הוא פרי האדמה והוא יורד ל"שהכל". ב. תלמידי רבינו יונה [כו: ד"ה אנין] מחדשים שהאוכל פחות מכזית אינו מברך את הברכה המקורית אלא "שהכל". הם מסבירים שחיוב ברכה בפחות מכזית הוא כדי שלא יהנה מן העולם הזה בלא ברכה, וחיוב זה ניתן לפטור בברכת "שהכל". ג. תרומת הדשן [סי' לא] סובר שעל כל טפל הנאכל לפני העיקר מברכים "שהכל". כיוון שהוא טפל לא ניתן לברך עליו את ברכתו המקורית, וכיוון שאסור ליהנות מהעולם הזה ללא ברכה, ועדיין לא בירכו על העיקר, מברכים עליו "שהכל". [הבית יוסף (סי' ריב סע' א ד"ה כתוב בתרומת הדשן) חולק, ולדעתו גם במקרה כזה מברכים את הברכה המקורית].

ניתן לסכם ולומר שיש שלוש סיבות לברך על דבר שגידולו מן הארץ "שהכל":
א. איבוד זהות. דבר שמאבד את זהותו אינו מוגדר יותר כגידולי קרקע, ולכן מברכים עליו "שהכל".

ב. איבוד החיבות. דבר שאינו נאכל בצורתו החשובה מפסיד את ברכתו.

ג. הנאה שאין עליה שם של אכילה.

על גידול קרקע "דלא נטעי אינשי אדעתא דהכי", על קמחא דחיטי, על פרי וירק מרוסקים שאין צורתם ניכרת ועל דובשא דתמרי מברכים "שהכל", או מפני שאיבדו את זהותם או מפני שאיבדו את חשיבותם. על דבר שלא נגמר פריו ועל דבר שאינו נאכל בדרך אכילתו מברכים "שהכל", מפני שאינם חשובים. על תרופה לשיטת הרשב"א, הרא"ה והריטב"א, על שמן לשיטת הרמב"ם ועל פחות מכשיעור לשיטת תלמידי רבינו יונה מברכים "שהכל", מפני שבכל המקרים הללו אין שם אכילה, ועל הנאה ללא שם אכילה מברכים "שהכל".

סיכום

ברכת "שהכל" שונה משאר הברכות בניסוחה וכנראה גם במהותה. בכל הברכות אנו מברכים את הקב"ה על האוכל שאנו אוכלים, ואילו בברכת "שהכל" אנו מכירים בקב"ה כאדון העולם. ברכות גידולי קרקע מבטאות מציאות אידיאלית כעין המציאות בגן עדן שנאמר עליה "מכל עץ הגן אכל תאכל", ואילו ברכת "שהכל" מבטאת את המציאות העכשוית שאנו חיים בה. גידולי קרקע שאיבדו את זהותם או שאיבדו את חשיבותם או שאין בהם שם אוכל, מפסידים את ברכתם הייחודית ומברכים עליהם "שהכל".

הלכה

השו"ע פוסק שעל דבר ש"לא נטעי אינשי אדעתא דהכי", על אוכל שהתקלקל, על אוכל שהתעפש [סי' רד סע' א], על מיצי פירות [סי' רב סע' ח], על קמחא דחיטי [סי' רח סע' ה], ועל דבר שאינו נאכל בדרך אכילתו [סי' רה סע' א], מברכים "שהכל". על תרופה מברכים את ברכתה המקורית [סי' רד סע' ח], ועל שמן ששותים לבד אין מברכים, ואם הוא עיקרו של אניגרון מברכים עליו "בורא פרי העץ" [סי' רב סע' ד].